

УДК 336.767

Черкасова С.В.

*доктор економічних наук, доцент
Львівського торговельно-економічного університету***ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ
НЕБАНКІВСЬКОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ****ABOUT THE NECESSITY TO STRENGTHEN SOCIAL ORIENTATION
OF NON-BANKING INSTITUTIONAL INVESTMENT IN UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

Розглянуто методи та інструменти, що можуть бути застосовані в державній політиці для забезпечення більшої соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в Україні. Зазначено, що розвиток соціально орієнтованих інституційних інвесторів у країні є недостатнім. Інструменти стимулювання їх розвитку відзначаються низькою ефективністю і недостатньо виконують завдання залучення до механізмів пенсійного забезпечення та убезпечення життя працездатних громадян. Наголошено на необхідності підвищення фінансової грамотності населення і загальної інвестиційної культури суспільства, популяризації діяльності успішно функціонуючих фінансових інститутів. Зроблено висновок, що посилення соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в Україні є можливим лише за умови стабільного економічного зростання, успішної реалізації економічних реформ, збільшення доходів роботодавців і працюючих громадян як джерел ресурсів соціально орієнтованих фінансових інститутів.

Ключові слова: небанківські інституційні інвестори, інституційне інвестування, недержавні пенсійні фонди, компанії зі страхування життя, публічні фінансові інститути.

АННОТАЦИЯ

Рассмотрены методы и инструменты, которые могут быть применены в государственной политике для обеспечения большей социальной направленности небанковского институционального инвестирования в Украине. Отмечено недостаточное развитие социально ориентированных институциональных инвесторов в стране. Инструменты стимулирования их развития характеризуются низкой эффективностью и недостаточно выполняют задания привлечения к механизмам пенсионного обеспечения и страхования жизни трудоспособных граждан. Определена необходимость повышения финансовой грамотности населения и инвестиционной культуры общества, популяризации деятельности успешно функционирующих финансовых институтов. Сделан вывод о том, что усиление социальной направленности небанковского институционального инвестирования в Украине станет возможным при условии стабильного экономического роста, успешной реализации экономических реформ, увеличения доходов работодателей и работающих граждан как источников ресурсов социально ориентированных финансовых институтов.

Ключевые слова: небанковские институциональные инвесторы, институциональное инвестирование, негосударственные пенсионные фонды, компании по страхованию жизни, публичные финансовые институты.

ANNOTATION

The methods and tools that can be used in state policy to ensure a greater social focus of non-banking institutional investment are considered in the article. It is noted that development of socially-oriented institutional investors in Ukraine is insufficient. In modern conditions tools of stimulating the development of socially-oriented investors in Ukraine are characterized by low efficiency and do not perform the tasks of involving working citizens into pension and life insurance mechanisms. In the context of increasing the financial literacy of the population and general investment culture of the society it is necessary to implement the measures to promote the activity of successfully functioning financial institutions. The strengthening of the social orientation of non-banking institutional

investment in Ukraine is possible only under the condition of stable economic growth, successful implementation of economic reforms, increasing the revenue of employers and working people as resource sources of socially-oriented financial institutions.

Keywords: non-bank institutional investors, institutional investment, non-state pension funds, life insurance companies, public financial institutes.

Постановка проблеми. Досвід функціонування розвинених країн світу засвідчує високу ефективність небанківського інституційного інвестування, основу якого формує діяльність соціально орієнтованих фінансових інститутів у процесах залучення та використання інвестиційних ресурсів. Соціальна спрямованість небанківського інституційного інвестування є наслідком більш справедливого розподілу національного багатства, за якого зростають доходи працюючих громадян та збільшується обсяг заощаджень у суспільстві. У соціально орієнтованих економіках держава за рахунок координації процесів виробництва та розподілу забезпечує формування більших обсягів інвестиційних ресурсів, які згодом спрямовує в необхідному напрямі для забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем.

У вітчизняних реаліях розвиток соціально орієнтованих фінансових інститутів, таких як компанії зі страхування життя, недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ), публічні інвестиційні фонди, кредитні спілки, є недостатнім. Обсяги заощаджень населення, що залучаються соціально орієнтованими фінансовими інститутами до процесів інвестування, залишаються в країні незначними. Зазначене визначає відмінності вітчизняної моделі небанківського інституційного інвестування від подібних систем у розвинених країнах світу і вимагає розроблення більш дієвих інструментів та механізмів стимулювання розвитку соціально орієнтованих фінансових інститутів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до вивчення особливостей діяльності соціально орієнтованих фінансових інститутів у фінансовій системі країни у цілому і в небанківському інституційному інвестуванні зокрема містяться в дослідженнях С. Бірюка [1], З. Ватаманюка [2], Т. Кушніра [2], О. Голєвої [3], С. Мошенського [4], Ю. Сиротюк [5] та ін. Науковцями досліджено, що особливості функціонування фінансового сектора країни

визначаються рівнем економічного розвитку, специфікою законодавства, традиціями в реалізації фінансових операцій, менталітетом нації тощо. Важливий вплив на розвиток окремих складників фінансового сектора країни здійснює державна регуляторна діяльність, унаслідок реалізації якої одні види фінансових інститутів одержують можливості для прискороного розвитку, а інші впродовж тривалого періоду перебувають у стадії становлення та поступового нарощування своєї вагомості на ринку. Підтвердженням цієї тези є сформовані диспропорції у вітчизняному небанківському інституційному інвестуванні внаслідок недостатнього розвитку діяльності соціально орієнтованих фінансових інститутів.

Мета статті полягає у виявленні сучасних тенденцій розвитку діяльності соціально орієнтованих фінансових інститутів в Україні та розробленні рекомендацій щодо посилення соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденції зміни структури сукупних активів небанківських інституційних інвесторів протягом 2006–2015 рр. свідчать про значні нерівномірності в розвитку фінансових інститутів. З одного боку, відзначається активний розвиток бізнес-орієнтованих фінансових інститутів, якими є венчурні та закриті невенчурні інвестиційні фонди. З іншого боку, на відміну від світової практики, за якої недержавні пенсійні фонди і страхові компанії є потужними інвесторами національних економік, вітчизняні фінансові інститути цих видів займають другорядні позиції в процесах інституційного інвестування в Україні.

Нерівномірний розвиток фінансових інститутів за їх видами притаманний багатьом країнам світу. Передусім він зумовлений історичними особливостями становлення та розвитку інституційної структури фінансової системи країни. У більшості розвинених економік найдовший період функціонування та розвитку серед досліджуваних інститутів є характерним для страхових компаній і інвестиційних фондів. НПФ виникли лише в ХХ ст. Модель пенсійного забезпечення через пенсійні фонди має англо-американське походження. Перші види таких інститутів утворилися у Великобританії, США і Канаді. І лише наприкінці ХХ ст. діяльність таких інститутів поширилася на країни з континентальною європейською системою пенсійного забезпечення. У сучасних умовах найвищі значення співвідношення пенсійних активів до ВВП спостерігаються в англосаксонських країнах, безумовним лідером серед яких є США (104% ВВП) [6, с. 154].

На думку С. Бірюка, на співвідношення активів інвестиційних фондів, страхових компаній і НПФ у різних країнах впливають тип фінансової системи і структура власності в акціонерних товариствах [1, с. 3–7]. Вплив на

ці процеси спричиняють й інші чинники, такі як ефективність державної політики щодо стимулювання розвитку фінансових інститутів, спроможність населення нагромаджувати заощадження, схильність громадян до інвестицій, сприятливий інвестиційний клімат для залучення зовнішніх інвесторів, інфляційні очікування, стабільність макроекономічної і політичної ситуації в країні та ін.

У сучасних умовах найбільшими інститутами за величиною активів в секторі небанківського інституційного інвестування в США, Франції та Італії є інвестиційні та пенсійні фонди, у Великобританії – пенсійні фонди та страхові компанії, у Нідерландах, Німеччині та Японії – страхові компанії [6, с. 432]. Незважаючи на ці відмінності, спільною рисою в розвитку фінансових систем багатьох країн є поширення механізмів колективного інвестування, які зумовлюють активний розвиток передусім інвестиційних фондів і залучення до спільних інвестиційних операцій широких верств індивідуальних інвесторів.

У вітчизняній практиці серед небанківських інституційних інвесторів першими виникли страхові компанії і кредитні спілки. Активи страхових компаній займали пріоритетну частку в сукупних активах досліджуваної групи інститутів до кінця 2006 р., тоді як частка продуктивних активів кредитних спілок не перевищувала 10% [7; 8]. Із 2007 р. лідерські позиції в небанківському інституційному інвестуванні перейшли до інститутів спільного інвестування (далі – ІСІ). Враховуючи спрямованість діяльності вітчизняних ІСІ на заможний прошарок інвесторів, високий динамізм їх розвитку був зумовлений збільшенням обсягу заощаджень у суспільстві та появою попиту на більш доходні інвестиції, ніж забезпечували банківські депозитні продукти.

Серед основних чинників, що визначили темпи розвитку небанківських інституційних інвесторів в Україні та співвідношення нагромаджених ними активів, слід відзначити й банкоцентричний тип моделі фінансового посередництва, історичні особливості розвитку вітчизняних фінансових інститутів, специфіку нормативно-правової бази, незначні обсяги заощаджень населення, нерозвиненість у країні звичаїв і традицій щодо участі в колективному інвестуванні та ін. Сумарна дія зазначених чинників визначила лідерів та аутсайдерів небанківського інституційного інвестування в Україні.

У сучасних умовах вагомість діяльності соціально орієнтованих фінансових інститутів у розвитку колективного інвестування в небанківському фінансовому секторі країни залишається незначною і виявляє тенденцію до подальшого зниження. За останні десять років частка сукупних активів цієї групи інститутів, до складу якої увійшли недержавні пенсійні фонди, компанії зі страхування життя та кре-

дитні спілки, в сукупних активах небанківських інституційних інвесторів зменшилася з 10,7% у 2006 р. до 4,3% у 2015 р. (рис. 1). Незважаючи на певні здобутки недержавних пенсійних фондів і компаній зі страхування життя в нарощуванні активів, темпи розвитку закритих інвестиційних фондів були в Україні набагато вищими.

Для порівняння в Республіці Казахстан найбільшими інституційними інвесторами за обсягами нагромаджених активів є НПФ, частка активів яких на кінець 2015 р. становила 81,7%. На ризикові інвестиції припадало близько 6,8%, на змішані – 11,5% [9]. У США сукупні активи пенсійних фондів і компаній зі страхування життя в 2014 р. займали 2/3 активів небанківського інституційного інвестування [10]. Наведені показники характеризують переважання активів соціально-орієнтованих фінансових інститутів у світовій практиці.

У вітчизняному колективному інвестуванні в сучасних умовах переважають ризикові та непрозорі механізми інвестування, що є доступними для обмеженого кола інвесторів. Діяльність публічних інвестиційних фондів в Україні не отримала належного розвитку, а діючі фонди цього типу поступово згортають свою діяльність. Малопоширеними залишаються й послуги НПФ, компаній зі страхування життя. Втратили свою вагомість у розвитку небанківського інституційного інвестування й кредитні спілки. Зазначені вади характеризують недоліки державної політики щодо розвитку соціально орієнтованих фінансових інститутів, діяльність яких становить основу інституційного інвестування в розвинених економіках.

Нетривалий період функціонування соціально орієнтованих інституційних інвесторів в Україні та недовіра населення до нових форм колективного нагромадження заощаджень зумовили низькі показники участі громадян у діяльності цих інститутів. У 2015 р. із загальної кількості громадян працездатного віку лише 4,8% були учасниками НПФ, 4,4% – учасниками кредитних спілок, 28,4% – застра-

хованими особами за договорами страхування життя [7]. Нерозвиненість у країні масових форм колективного інвестування суттєво знижує можливості досліджуваних інститутів щодо соціального захисту громадян. Водночас завдання забезпечення більшої соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в сучасних умовах видаються надзвичай складними з огляду на низький рівень доходів більшої частини населення країни, недовіру громадян до інститутів фінансового сектора і механізмів колективних інвестицій, низький рівень фінансової грамотності та інвестиційної культури суспільства.

Розроблені державою механізми стимулювання участі громадян і роботодавців у програмах із недержавного пенсійного забезпечення і страхування життя виявилися недостатньо ефективними, не здатними забезпечити їх активний розвиток, що потребує розроблення більш дієвих інструментів.

Посилення соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в країні, на нашу думку, стане можливим за рахунок упровадження цілого комплексу заходів, серед яких – удосконалення податкового стимулювання участі в НПФ і компаніях зі страхування життя для громадян і роботодавців-вкладників; розроблення програм відродження вітчизняних кредитних спілок та зміцнення їх фінансової надійності; створення державних і солідарних фондів захисту (гарантування) капіталу для громадян і некваліфікованих інвесторів; формування єдиної загальнодоступної інформаційної бази фінансових інститутів за критеріями їх надійності; популяризація механізмів колективних інвестицій серед громадян; розвиток регіональної інфраструктури небанківського інституційного інвестування тощо.

Значний поштовх у посиленні соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування забезпечить формування в державі комплексної системи захисту прав громадян – учасників колективних інвестицій (табл. 1).

Рис. 1. Частка сукупних активів соціально орієнтованих інститутів у системі небанківського інституційного інвестування в Україні в 2006–2015 рр., %

Джерело: складено автором за [7; 8]

Таблиця 1

**Складники комплексної системи захисту прав громадян –
учасників небанківського інституційного інвестування**

Підсистеми	Заходи реалізації	Суб'єкти реалізації
Законодавчо-нормативна	Визначення вимог до складу активів фінансового інституту та нормативів їх диверсифікації	Верховна Рада України, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг
	Визначення порядку відшкодування збитків КУА внаслідок не-ефективної інвестиційної діяльності	
	Регламентация порядку визначення чистої вартості активів фондів	
	Регламентация порядку визначення чистої вартості одиниці пенсійних внесків	
	Регламентация порядку розподілу інвестиційного доходу між учасниками фондів	
	Регламентация порядку розрахунків з учасниками при ліквідації фінансового інституту	
	Визначення обмежень для некваліфікованих інвесторів стосовно участі в механізмах ризикованих інвестицій	
Захисна	Створення державних і солідарних компенсацийних механізмів захисту інвестицій громадян за видами соціально-орієнтованих фінансових інститутів	Верховна Рада, саморегулювльні організації
Контрольна	Забезпечення нагляду за фінансовими інститутами на основі пруденційних принципів	НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, саморегулювльні організації
	Забезпечення належного порядку розрахунків з учасниками фінансового інституту у разі його ліквідації відповідно до вимог законодавства	
	Розгляд скарг громадян за випадками порушення зобов'язань із боку фінансових інститутів	
	Застосування заходів впливу до фінансових установ за порушення прав громадян у процесах колективного інвестування	
Інформаційна	Створення інформаційної бази фінансових інститутів, надійність яких відповідає вимогам законодавства, і саморегулювних організацій та розміщення її в мережі Інтернет	Саморегулювльні організації, фінансові інститути
	Створення інформаційної бази інституційних інвесторів, діяльність яких базується на принципах соціально відповідального інвестування, і розміщення її в мережі Інтернет	
Просвітницька	Проведення роз'яснювальної роботи, семінарів із підвищення фінансової грамотності громадян	Місцеві органи, саморегулювльні організації, фінансові інститути
	Проведення семінарів із популяризації досвіду успішно функціонуючих фінансових інститутів	
Комунікаційна	Налагодження комунікаційних зв'язків між регуляторами фінансового сектора і громадянами – одержувачами фінансових послуг	НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, саморегулювльні організації.
	Надання консультаційних послуг громадянам	

Джерело: розроблено автором

Повноцінне функціонування комплексної системи захисту прав громадян – учасників небанківського інституційного інвестування в країні стане можливим за умови ефективного функціонування всіх її підсистем, серед яких – законодавчо-нормативна, захисна, контрольна, інформаційна, просвітницька, комунікаційна. Найбільший обсяг діяльності із забезпечення реалізації цієї програми припадає на регуляторів фінансового сектора та саморегулювльні організації професійних учасників ринку.

Сьогодні найбільш розробленими складниками Комплексної системи залишаються законодавчо-нормативна та контрольна, меншою мірою – захисна. На законодавчому рівні державою визначено гарантії захисту капіталу індивідуальних інвесторів у фінансових інститутах, серед яких: вимоги до складу активів; граничні нормативи та напрями інвестування;

порядок відшкодування збитків за наслідками інвестування; порядок ліквідації фінансового інституту, проведення розрахунків з учасниками фінансового інституту, визначення вартості чистих активів фонду та одиниці пенсійних активів та ін. Окремо визначено обмеження для некваліфікованих інвесторів щодо участі в ризикових інвестиційних операціях.

Менш сформованими залишаються інформаційна, просвітницька та комунікаційна підсистеми, внаслідок чого учасники колективних інвестицій є недостатньо проінформованими про механізми захисту своїх прав, можливості вибору та зміни інвестиційного інституту, наявні на ринку пропозиції колективного інвестування.

Для розбудови інформаційного складника Комплексної системи захисту прав громадян необхідними, на нашу думку, є створення

інформаційної бази фінансових інститутів, надійність яких характеризується високим класом, та інституційних інвесторів, діяльність яких базується на принципах соціально відповідального інвестування, і розміщення її в мережі Інтернет. Такі засоби інформування полегшать процес вибору громадянами надійних інвестиційних інститутів та більш привабливих для них механізмів колективних інвестицій.

Розвиток просвітницького складника зазначеної системи стане можливим за рахунок широкої популяризації діяльності успішно функціонуючих соціально орієнтованих інституційних інвесторів, публічних інвестиційних фондів через засоби масової інформації, телебачення, радіо, мережу Інтернет, навчальні програми, семінари, інші заходи з підвищення фінансової грамотності громадян.

Комунікаційний складник Комплексної системи необхідно розвивати за рахунок налагодження комунікаційних зв'язків між регуляторами, саморегульованими організаціями та одержувачами послуг небанківських інституційних інвесторів. Серед ефективних інструментів комунікацій – «гарячі» лінії для клієнтів (учасників) фінансових інститутів, що дадуть змогу оперативніше реагувати на факти порушення майнових прав громадян та надавати їм вчасну консультаційну допомогу. В практиці пруденційного нагляду європейських країн існує практика залучення клієнтів фінансових установ до наглядових процедур.

Успішні розбудова та реалізація Комплексної системи захисту прав громадян – учасників небанківського інституційного інвестування здатні забезпечити зростання довіри в суспільстві до інститутів фінансового сектора, залучити в інвестиційну сферу заощадження ширшого кола інвесторів із різним рівнем доходів, сприяти розвитку соціально орієнтованих фінансових інститутів і, таким чином, посиленню масовості небанківського інституційного інвестування.

Посилення соціальної спрямованості та масовості небанківського інституційного інвестування в країні може бути досягнуте за рахунок більш активного розвитку його регіональної інфраструктури. Колективне інвестування за регіонами країни поширене надзвичай нерівномірно, що вимагає розроблення організаційного механізму вдосконалення та розвитку його регіональної інфраструктури.

Каталізаторами процесів розвитку регіональної інфраструктури небанківського інституційного інвестування в країні повинні виступити місцеві органи влади спільно із саморегульованими організаціями. Розвиток регіональної інфраструктури доцільно забезпечувати за рахунок створення регіональних НПФ, передусім відкритих і корпоративних, розширення філійної мережі компаній зі страхування життя, кредитних спілок, що дасть змогу залучити до

діяльності таких інститутів ширші кола заощаджувачів регіону та місцевих роботодавців. Водночас ці процеси будуть сприяти регіональному поширенню діяльності інфраструктурних фінансових інститутів, зокрема компаній з управління активами, зберігачів, професійних адміністраторів НПФ та ін.

Дієвими інструментами стимулювання громадян і роботодавців регіону до участі в діяльності досліджуваних інститутів можуть бути: податкові пільги зі сплати місцевих податків для учасників інститутів колективних інвестицій, застрахованих осіб за договорами страхування життя; здешевлення вартості адміністративних і фінансових послуг для роботодавців; налагодження механізмів державно-приватного партнерства у важливих сферах господарського комплексу регіону із залученням коштів інституційних інвесторів; випуск облігацій місцевих позик для розміщення їх серед соціально орієнтованих фінансових інститутів; проведення роз'яснювальної роботи та популяризація досвіду успішних фінансових інститутів в громадах регіону.

Успішний розвиток регіональної інфраструктури небанківського інституційного інвестування забезпечить залучення в інвестиційну сферу коштів ширшого кола інвесторів із невисоким рівнем доходу та вимагатиме від фінансових інститутів розроблення більш доступних механізмів інвестування, що сприятиме підвищенню масовості небанківського інституційного інвестування.

Посилення соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в країні може бути забезпечене й за рахунок активного впровадження в діяльність фінансових інститутів механізмів соціально-відповідального інвестування. НПФ, публічні інвестиційні фонди, кредитні спілки як соціально орієнтовані фінансові інститути можуть виступати в ролі каталізаторів розвитку цього напрямку інвестування. Розвиток соціально відповідального інвестування повинен здійснюватися за активної підтримки держави. Спираючись на світову практику, в Україні слід розробити законодавчу базу, яка б регламентувала правові рамки соціально відповідального інвестування та була спрямованою на збільшення його кількісних параметрів.

У ситуації нестабільності на валютному ринку та знецінення національної грошової одиниці публічні інституційні інвестори потребують додаткових механізмів мінімізації фінансових ризиків шляхом змін у валютному законодавстві та надання їм можливості використовувати валютні цінності в спільних інвестиційних операціях. Нагальними є створення загальнодоступної інформаційної бази інституційних інвесторів за видами фінансових інститутів, популяризація досвіду діяльності успішних соціально орієнтованих фінансових інститутів для підвищення фінансової грамот-

ності громадян, загальної інвестиційної культури суспільства та залучення більших обсягів заощаджень, наявних в суспільстві, до колективних інвестиційних операцій.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило недостатній розвиток соціально орієнтованих небанківських інституційних інвесторів в Україні. Має місце зменшення вагомості діяльності зазначених інститутів у розвитку небанківського інституційного інвестування в Україні. Механізми та інструменти державної політики щодо стимулювання розвитку в Україні публічних фінансових інститутів є недостатньо ефективними. Небанківське інституційне інвестування в країні повинно одержати більше соціальне спрямування. Забезпечення виконання цього завдання можливе за умови реалізації цілого комплексу заходів, серед яких – формування комплексної системи захисту прав громадян – учасників колективних інвестицій, розвиток регіональної інфраструктури небанківського інституційного інвестування, впровадження засад соціально відповідального інвестування в діяльність фінансових інститутів, удосконалення податкових інструментів стимулювання участі працюючих громадян і роботодавців у діяльності НПФ і компаній зі страхування життя тощо. Серед макроекономічних передумов забезпечення посилення соціальної спрямованості небанківського інституційного інвестування в Україні слід відзначити стабільне економічне зростання, успішну реалізацію економічних реформ, збільшення доходів роботодавців і працюючих громадян як джерел ресурсів соціально орієнтованих фінансових інститутів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бірюк С.О. Розвиток інституційних інвесторів у двох протилежних типах фінансових систем / С.О. Бірюк, І.І. Дороніна // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 19. – С. 3–7.
2. Ватаманюк З.Г. Розвиток інституційного інвестування в Україні / З.Г. Ватаманюк, Т.М. Кушнір // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 124–131.
3. Голева О.И. Методические подходы к оценке деятельности институциональных инвесторов в регионе (на примере Пермского края) / О.И. Голева // Сибирская финансовая школа. – 2011. – № 2(85). – С. 105–109.
4. Мошенський С.З. Становлення та розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні як інституційних інвесторів / С.З. Мошенський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2008. – № 3(45). – С. 295–303.
5. Сиротюк Ю.В. Роль страхових компаній та недержавних пенсійних фондів у формуванні фінансового забезпечення розвитку економіки / Ю.В. Сиротюк // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2. – С. 184–191.
6. Мошенський С.З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні: вплив на інвестиційну безпеку держави : [монографія] / С.З. Мошенський. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 432 с.
7. Аналітичні та статистичні матеріали Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2006–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>.
8. Аналітичні матеріали Української асоціації інвестиційного бізнесу за 2006-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
9. Годовой отчет Национального банка Республики Казахстан за 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.kz>.
10. World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.